

FÖRSÖK ATT FÖRKLARA FRIHETSSTRAFFETS GENNOMBROTT SAMT REGIONALA OCH TIDSMÄSSIGA VARIATIONER I BRUKET AV FRIHETSSTRAFF

AV JUKKA KEKKONEN OCH HEIKKI YLIKANGAS

Ämnet och metoden

I straffsystemets utveckling i Europa särskiljer man vanligen fyra huvudskeden. Längst tillbaka i tiden – delvis förlagd i förhistorisk tid – skönjer man släktfejdenas tid. Efter staternas uppkomst inföll bötesstraffens storhetstid till kroppsstraffen ungefär från och med 1200-talet började vinna terräng. I slutet av 1700-talet och på 1800-talet trädde slutligen frihetsstraffet i kroppsstraffens ställe.¹

Vi lever fortsättningsvis i frihetsstraffets storhetstid. Det är den allmänaste försoningsformen för de grövsta brotten.² Dess stränghet har under de gångna två århundradena lindrats – medellängden för straffen har sjunkit – men så har inte skett överallt. T. o. m. betydande tidsmässiga och regionala skillnader och växlingar har varit typiska för frihetsstraffets utveckling.

Då vi började fördjupa oss i frihetsstraffets historia var vår avsikt att formulera en förklaring såväl för ifrågavarande sanktions genombrott som för senare förekommande växlingar i dess användning. Uppgiften visade sig vara avsevärt svårare och mera komplicerad än vad vi föreställt oss. Sålunda får vi i det följande nöja oss med att endast framlägga en del tankar, som detta i och för sig fascinerande ämne väckt hos oss.

Den idealistiska förklaringen

En vanlig förklarings teori för frihetsstraffets genombrott bygger på den idealistiska åskådningsgrunden. Enligt denna har reformen i sista hand sin grund i upplysningsfilosofernas skrifter, vilka gav upphov til en idé eller lärobyggnad, som till en början spred sig till upplysta kretsar i överklassen och så småningom även till socialt lägre nivåer. Till slut blev också den lagstiftande makten övertygad om den gamla systemets skuggsidor och det nya rättvisa och genomförde reformen.³

Mer nyanserat presenteras saken av Erik Anners. Han särskiljer mellan

upplysningstidens äldre och yngre straffrättsskolor. Till den förra räknar han Montesquieu, Voltaire och Beccaria, som han anser ha »kritiserat sönder« den teoretiska vedergällningsläran. Kritiken innebar emellertid inte ett avstående från den centrala princip, som anses ha motiverat stränga straff, nämligen avskräckningsprincipen. Den äldre straffrättsskolans teoretiker motiverade sina krav på avskaffandet av dödsstraffet med att ett livslångt straffarbete skulle erbjuda den starkaste avskräckningseffekten. Särskilt ivrigt betonades denna synpunkt av Caesare Beccaria, i hans berömda verk »Om brott och straff«. – Först den yngre straffrättsskolan, som blev betydelsefull från och med 1780-talet och vars bäst kända gestalt är italienaren Filangieri, började med humanistiska skäl och motiveringar mot arbete grymma straff. Denna yngre skola ställde som straffets främsta syfte individualprevention.⁴

Med det idealistiska förklarings sättet söker man således grunden för reformerna i de argument som de upplysta framförde för sina krav.⁵ Härvid uppstår en motsättning: *samma straff*, i detta fall frihetsstraffet, *har kunnat försvaras av helt olika, rentav delvis motsatta orsaker*.⁶

Det idealistiska förklarings sättet förutsätter att auktoriteterna framträder först och reformerna därefter. Storhetstiden för de stränga straffen borde då sträcka sig åtminstone till medlet av 1700-talet, eftersom de betydande auktoriteternas inflytande började först därefter. Montesquieus verk »Lagarnas anda« (1748) torde kunna ses som utgångspunkten.

I själva verket blir kroppsstraffen allt allmännare i Tyskland och i Väst-europa i allmänhet redan från och med 1200-talet.⁷ Avrättningarna nådde sin kulmen redan på 1400-talet och i början av 1500-talet och ej på 1600-talet. Antalet avrättningar eller verkställda dödsstraff började sjunka i västra och centrala Europa på 1500-talet och senast alldeles i början av 1600-talet. Hela 1700-talet utgjorde redan klart en tid av mindre våld.^{7a}

I ljuset av det ovannämnda kan upplysningstidens äldre straffrättsskola förläggas till tiden för utvecklingskurvans sjunkande del. *Skolan kan således ej vara den orsak, som satt denna utveckling i gång*. I själva verket hade man redan i total, kanske rentav i hundratals, år i praktiken förverkligat just de krav som representanterna för den äldre skolan uppställde.

Den idealistiska förklaringen stämmer således inte till denna del men kan göra det till andra delar. Ovan har det enbart varit fråga om praxis, inte lag. Strafflagen förblev sträng ända till slutet av 1700-talet, i många länder ännu avsevärt längre. De första, i och för sig obetydliga tecknen på en lindring av strafflagen och en begränsning av användningen av dödsstraff visade sig i Preussen på 1740-talet.⁸ Alla mera betydande lagstiftningsreformer härstammar emellertid tidigast från slutet av 1700-talet

(Sverige) eller 1780-talet (Toscana 1786, Österrike 1787). Reformerna sker på de s.k. upplysta självhärskarnas försorg.⁹

Då Filangieri publicerade sin berömda bokserie »Scienza della legislazione« omedelbart före dessa reformer (1780–1788), kan man anta, att i varje fall lagstiftningsreformerna vore en följd av upplysningstidens yngre skola.

Ifrågavarande antagande grundar sig på närmast två premisser. För det första förutsätter det att frihetsstraffet och förbättringstanken sammankopplas.¹⁰ Enligt detta är den senare omöjlig utan den förra. Å andra sidan förutsätter det en fast verkningsslinje från Filangieri till berörda reformer.

Lagen kände emellertid redan mycket tidigare till fängelsestraffet, även om detta användes i begränsad omfattning. I Sverige-Finlands historia finner man att det tillämpades först på adeln och ståndspersoner i allmänhet men det uppträdde tidigt även som allmänt straff; i Sverige i 1734-årslag, där det utgör påföljd för synnerligen obetydliga brott. Därtill tillkom den första mera betydanda lagstiftningsreformen i Sverige – 1779-års förordning – i vilken man klart eftersträvade en inskränkning av dödsstraffet genom att ersätta det med frihetsstraff utan ringaste kontakt med Filangieri.¹¹

Än mera problematiskt rå det emellertid att sammankoppla avskräckningsidén enbart med kroppsstraffen och förbättringsidén med frihetsstraffet. Knappast finns det någon, som tror att föräldrar, vilka använt kroppsaga vid uppfostran av sina barn, endast velat hämnas och avskräcka och inte alls förbättra. I själva verket kan talrika bevis framföras för att man redan långt före upplysningstiden talade om straffets förbättrande verkan. Så gjorde bl. a. den rationalistiska naturrättens berömda teoretiker Hugo Grotius och Samuel Pufendorf.²¹ Även i Sveriges historia finns belägg för detta. Olaus Petri skrev i domarreglerna, som han avfattade på 1530 talet, att

»ty alt Straff bör vara till Förbättring, och straffet bör vara sådant, om möyeligit är, at then icke förhindrar honom som straffat warder, till at bättra sig.«¹³

Samma linje följde David Nehrman-Ehrenstråle ännu efter det 1734 års lag trätt i kraft. Nehrman konstaterade, att alla andra straff utom dödsstraff och landsförvisning syftar till brottslingens förbättring.¹⁴

Det idealistiska förklarings sättet kan således t. o. m. av flera skäl ifrågasättas. Frihetsstraffets genombrott skedde i många länder innan upplysningsfilosoferna framträdde. I reformen ändrades endast det till förbättring och isolering avsedda straffets form, inte straffets funktion. Sålunda är det omöjligt att förklara frihetsstraffets genombrott som en följd av att upplys-

ningsfilosoferna som straffets ändamål ställde förbättringen och att deras krav började iakttas.

De ekonomiska faktorerna

Det minskade antalet avrättade från och med 1500-talet berodde till en början inte på en mildare lagstiftning, utan på att dödsstraff i allt högre grad genom benådning eller motsvarande förfarande (leutation) ändrades till tvångsarbete. Vad hände då med de dödsdömda som benådats?

Till en början sändes de som undgått döden som galärslavar till galärerna. Så förfor man i Medelhavsländerna och Frankrike, särskilt från och med början av 1500-talet.¹⁵ Däremot började man först i England i medlet av 1500-talet och sedan i slutet av samma århundrade samt i början av följande sekel i Nederländerna, Tyskland och Nordeuropa inrätta arbetsinrättningar. I dem samlade man först fattigt löst folk, sedan även kriminella, börjande från benådade dödsdömda. I synnerhet i början av 1600-talet uppstod snabbt arbets- och korrektionsinrättningar i de största handelsstäderna. Det tvångsarbete, som utfördes i dem, gagnade nämligen framför allt de textiltillverkande manufakturerna.¹⁶ En tredje straffform, som effektivt minskade de avrättades antal, var förvisning till kolonierna i gruvarbete. Den fick sin största betydelse i England och – ifall Sibirien räknas till kolonierna – i Ryssland.¹⁷ Allt som allt förvisades på detta sätt till kolonierna flera hundra tusen människor. Ett starkt ekonomiskt intresse har således medverkat till att antalet avrättningar minskade i början av nya tiden och ersattes av tvångsarbete. Osäkert är dock, hur omedelbart de ekonomiska faktorernas verkan var.

Vid den nya tidens början utsträckte sig å ena sidan den förkapitalistiska ekonomins intresse till kolonierna och dessa råvarulager och å andra sidan skapades en ny av produktionsform, manufakturproduktionen.¹⁸ Kriminalfångarnas och lösdrivarnas placering på denna ekonomiforms tre centrala sektorer är ett uttryck för en strävan att lösa de ekonomiska problem som härvid uppstod, att öppna »flaskhalsarna«. Till de för hälsan verkligen farliga arbetsplatserna som galärerna, gruvorna och manufakturerna var det inte lätt att få ledig arbetskraft.

Dessutom existerade fria arbetsmarknader egentligen ännu inte vid den tiden. Systemet grundade sig på hård styrning av arbetskraften, liksom av den övriga ekonomin. Det hade uppstått som en följd av ett förbund, som ledde till den förfeodalistiska gårdsadelns undergång och i stället skapade en av en stark härskarmarkt dominerad, centraliserad stat. Förbundet hade uppstått, då den av penningekonomin förorsakade starka ändringsfaktorn, legosoldaten, hade uppenbarat sig på historiens scen. Den utgick som segrare

som fick stöd av Europas största kreditgivare, således handelstädernas borgerskap, och som kunde värva de flesta legosoldaterna. Borgarna skänkte sitt stöd till härskare och furstar i större furstedömen, då endast dessa var i stånd till dugliga motprestationer. Städerna fick privilegieartade förmåner, som skyddade dem mot den fria konkurrensen. Så skapades grunden för det ekonomiska styrsystem, som blev känt under namnet merkantilism.¹⁹

Någon helt rak utvecklingslinje löper dock ej från den ekonomiska utvecklingen till straffsystemet. Redan under tvångsarbetets tid beaktades andra synpunkter än rent ekonomiska. Belysande är, att i det i Würtemberg år 1627 utgivna reskriptet ingick en uppmaning att »i mån av möjlighet« undvika avrättning av yrkeskunniga hantverkare, sådana, om vilkas bättring det fanns hopp. I stället rekommenderades tvångsarbete.²⁰ I Sverige gick man på 1750-talet så långt, att man planerade att överlämna alla fångar till manufakturerna. Avsikten var att manufakturindustrin skulle ta hand om fångarnas arbetsinsats i gengäld för ordnandet av fångvården och dess kostnader. Tjänstemannainstansen ställde sig emellertid avvisande till initiativet, som också sedan gick om intet.²¹

Man önskade således *bibehålla* straffsystemet *strängare* än vad tvångsarbetet med alla sina fador innebar.

Korrektionsinrättningarna medförde att systemet ytterligare komplicerades. Då man i dem i allt högre grad började placera småbrottslingar, således sådana, som tidigare hade försonat sina handlingar med spöstraff, gatulopp eller dylikt, fick man givetvis tillgång till mera tvångsarbetskraft, men å andra sidan återfördes denna samtidigt till arbetsmarknaden. Småbrottslingarna bidrog även till att intagning i inrättningar på viss tid blev allmänna. Domarna blev tidsbestämda eller frigivningen gjordes beroende av myndigheternas prövning. Det ursprungliga systemet med tvångsarbete på livstid gick härmed relativt sett tillbaka. Man övergick till att tillämpa den nutida förbättringsprincipen. Med hjälp av hårt arbete, en stram dagordning, sträng disciplin, belöning för gott uppförande och religionsutövning strävade man till att göra fångarna dugliga för friheten.²² *Denna målsättning motsvarar i allt väsentligt den nutida definitionen av fångvårdens syften*, må så vara, att »förbättrandet« dåförtiden skedde mycket rätlinjigare och i svårare och bristfälligare förhållanden än nu.

Det icke-livstida tvångsarbetet kan givetvis ännu tolkas som en direkt följd av det ekonomiska behovet. Samma gäller inte i fråga om fängelse. För utvecklingen under det senaste århundradet var det typiskt, att *fängelset*, (således frihetsberövande utan arbete) började vinna terräng på tvångsarbetets bekostnad. *All sammankoppla fängelse direkt med det ekonomiska fältet är givetvis helt omöjligt*. Ett indirekt samband kan uppskisseras genom

att hänvisa till, att i detta skede hade den egentliga kapitalismen redan uppstått.²³ Typiskt för den egentliga kapitalismen var arbetskraftens fria rörlighet, de fria arbetsmarknaderna.²⁴ Man kunde tänka sig, att fängelseinstitutionen som tidigare grundat sig på tvångsarbete under dessa förhållanden blev avsevärt dyrare än vad det förr varit att få det av tvångsarbetsfångarna gjorda arbetet utfört med fri avlönad arbetskraft.²⁵ Sålunda var det billigast att nyttja enbart fängelsestraff och återföra den brottslige tillbaka till samhället så snart som möjligt, där han vid utbudandet av sin arbetskraft kom att sänka priset på lönearbete.

Fängelse innebar emellertid inte den billigaste lösningen, utan krävde rätt stora kostnader.²⁶ Det var betydligt dyrare än vad profossen var med sitt spö. Fångarna strömmade visserligen tillbaka till arbetsmarknaden allt snabbare i och med att bestraffningstiderna förkortades, men denna omständighet kunde inte ha haft någon större inverkan på arbetskraftens pris – i varje fall inte närmelsevis sådan, som kunde jämföras med de av fångvården förorsakade kostnaderna. Antalet fångar har inte ens då det var som störst stigit till bråkdelar av en procent av totalantalet arbetande på den fria arbetsmarknaden.

Frihetsstraffets genombrott har inte heller ett omedelbart samband med den ekonomiska utvecklingen av den anledningen, att de ekonomiskt längst utvecklade staterna inte gick i spetsen inom detta område. Det kapitalistiska produktionssättet och den industriella revolutionen förverkligades först i England. Men just där växte antalet med dödsstraff belagda gärningar ända till början av 1800-talet. En vändning – långsam – skedde först på 1810-talet.²⁷

Om och då man vill utkristallisera den faktor, som över hela linjen förefaller överskugga det ekonomiska intresset bör man utgå ifrån följande omständigheter: ursprungligen ville man bibehålla bestraffningen *strängare* än vad tillfredsställandet av det ekonomiska intresset innebar. Å andra sidan *ville man inte* efter fängelsestraffets genombrott på 1800-talet *bibehålla* straffet *så strängt* som nyttjandet av kroppsstraff innebar.

Förändringarna som en strävan till oföränderlighet

Teorin om straffens relativitet har framförts av Nils Christie. En hörnsten för tolkningen utgör uppfattningen om det av straffet förorsakade lidandets relativitet. Lidandets styrka är beroende av de förhållanden, i vilka människan lever. I eländiga förhållanden under nöd och umbäranden känns frihetsberövandet knappast, utan tillräcklig effekt uppnås endast med smärta: med kroppsstraff, liveberövande medräknat. Men då välståndet växer och människans rättigheter växer, blir friheten en värdefull sak.²⁸

Mot denna bakgrund kan frihetsstraffets genombrott onekligen göras förståelig. Det inträffade ju i ett samhälle, där man i liberalismens namn hade ökat individens frihet och de individuella påverkningssjanserna. Då välståndet på 1800-talet och under vårt århundrade ännu växte och individens frihet utvidgades, steg frihetens värde ytterligare. Denna utveckling kunde förklara det oavbrutet sjunkande medeltalet för frihetsstraff samt antalet fångar under de senaste 150 åren.²⁰ Vidare förefaller den att ge ett svar även på varför fängelse utan arbete i första skedet användes endast för de adliga. Som privilegierad grupp var deras andliga och matriella levnadsförhållanden de bästa, varför frihetens värde för deras del måste bli högt. Å andra sidan nyttjades kroppsstraff – prygel – till en början endast för slavar, således i fråga om ofria människor. Först då samhället graderades med tvseende på förmögenhet och social ställning och bönderna blev livegna, utsträcktes kroppsstraffets användning även till andra än slavar.³⁰

Alla kända fakta kan dock ej inordnas i denna teori. De fall i vilka straffen plötsligt skärpts utgör ett problem. Som i Finland, där dödsdomarna från och med år 1826 genom benådning ändrades till tvångsarbete³¹ och där dödsstraffet i och med 1889 års strafflag helt avskaffades under fredstid, avrättades år 1918 närmare 9 000 upprörsmän.³² Det är svårt att föreställa sig att den viktigaste orsaken till denna plötsliga döds våg skulle ha varit en plötslig förändring av straffvärdena.

Även ur principiell synvinkel kan en anmärkning göras mot teorin. Den räcker nog för att göra olikartade straff likvärdiga, inbördes alternativa, men den lämnar i viss mån frågan om varför man av två likvärdiga straff förkastat det ena och godkänt det andra öppet. Av likvärdigheten och ersättheten följer givetvis i och för sig inte någon förändring.

Dessutom existerar det även en annan förklaring till varför man övergick till frihetsstraff. Denna andra förklaring är ovedersägligen den att *man velat göra påföljden mindre sträng*. Adeln straffades med fängelse därför att man i det av adeln dominerade samhället ville bestraffa den mildare än allmogen.³³ Det samma gäller mutatis mutandis slavar och fria i german-samhället. Det finns inte något som talar emot, att den långvariga trenden att lindra straff som från det förgångna sträcker sig ända fram till våra dagar är en följd av en medveten strävan att minska och lindra sanktionernas stränghet, deras lidandevärde.

Behovet av brottslingar

Speciellt Michel Foucault³⁴ har fäst uppmärksamhet vid det faktum att mest återfallsförbrytare suttit och sitter i fängelserna. Detta strider mot den förbättringsidé, med vilken teoretikerna genom tiderna försvarat fängelse-

institutionen. Det väsentliga härvid är enligt Foucault, att trots fängelseinstitutionens misslyckande i dess offentligt formulerade uppgift upprätthålls den det oaktat. Den kritik, som riktats mot den under närmare 150 år, har inte ändrat något.

Foucault, liksom även Thomas Mathiesen, tolkar detta så att frihetsstraffet måste ha bifunktioner som vidmakthåller det. En dylikt bifunktion anser de vara att samhället befriar sig från ekonomiskt inproduktiva och störande element eller i varje fall utestänger dem ur sin åsyn. Foucault utgår ifrån att systemet är nödvändigt för att laglighetens gränser skall dras på ett ur de makthavandes synvinkel sett ändamålsenligt sätt; för att man demonstrativt skall visa vilken verksamhet som är brottslig och vilken inte är det.³⁵ Mathiesen har betonat att huvudparten av fångarna utgörs av personer, som gjort sig skyldiga till mindre egendomsbrott, rattfylleri och misshandlingsbrott, d. v. s. med avseende på samhällets verksamhet relativt obetydliga handlingar. Kontrollen och övervakningen av dessa avleder uppmärksamheten från verkligen allvarliga och ödeläggande handlingar, såsom miljöförorening och betydande ekonomiska brott.

Dessa argument är värda uppmärksamhet och de utvidgar den diskussion, som förts om straffsystemets karaktär och funktion. Det kan däremot ifrågasättas om de kastar nytt ljus över *särskilt frihetsstraffets* uppkomst och problemet att förklara dess senare växlingar.

Redan under kroppsstraffens storhetstid väntade man sig att straffet skulle avhålla brottslingen från att upprepa samma handling. Man önskade således att vederbörande skulle bättra sig. Någon principiell skillnad i jämförelse med förväntningarna under frihetsstraffets tid existerar inte. Straffets huvudsyfte har alltid varit att stävja eller förhindra brottsligheten, varvid den för de straffs del, som tillåtit brottslingen att efter avtjänat straff återvända till friheten, syftat till förbättring.

Hur mycket förekom det då återfallsförbrytare under kroppsstraffens tid? Inget hinder föreligger för antagandet att de förekom i samma grad som senare. Det är svårt att anta att det i detta avseende skett någon principiell förändring. Man finner empiriska bevis, som talar för detta påstående.³⁶ Även vissa indiciebevis tyder på återfallens allmänna förekomst under den förindustriella tiden. Dåligt rykte nyttjades som bevismedel, brottslingar märktes genom stympning och genom att åt dem vid domen gavs skymfliga, på handlingen hänvisande öknamn. Straffen graderades i enlighet med antalet återfall. Vad ifrågavarande auktoritetens mest centrala grund beträffar, d. v. s. den att det kapitalistiska samhället behövt brottsligheten för att stämpla vissa handlingar som förkastliga, så att andra handlingar förblir tillåtna, fanns för samma särskiljande ett minst lika trängande behov även

i det feodalistiska ståndssamhället.³⁷ Överhuvudtaget är det svårt att bestrida påståendet att nämnda teori lämpar sig lika väl för att tillämpas på tiden före frihetsstraffets genombrott som för tiden efter detta. Den beskriver straffens samhälleliga funktion i allmänhet.

Varför har straffen lindrats?

Många forskare har fäst uppmärksamhet vid den fortsatta förkortningen av frihetsstraffens genomsnittliga längd. De förlägger trendens begynnelsepunkt till tiden för frihetsstraffets genombrott, d. v. s. början av 1800-talet. Detta är motiverat om man håller lagen som måttstock. Om man däremot fäster uppmärksamheten vid praxis, är gränsdragningen inte lika lätt. Från och med 1500-talet börjar ju antalet avrättningar i Centraleuropa minska. Visserligen var begränsningen av dödsdomarnas verkställighet, åtminstone i första hand, en följd av andra synpunkter än en önskan att lindra lagen. Man finner rikligt med uttalanden, som anser tvångsarbete på livstid som en strängare sanktion än avrättning.³⁸ Förhållandena på bestraffningsplatserna – vare sig det var frågan om galärer, gruvor eller manufakturerna – var så dåliga, att fångarnas dödlighet var hög.³⁹ I många fall innebar tvångsarbetet endast en fördröjd verkställighet av dödsstraffet.⁴⁰ Å andra sidan bör observeras, att jämsides med att avrättningarna blev sällsyntare minskade de grymmaste exekutionsformerna snabbast.⁴¹ Även om en ovillkorlig stränghet var det viktigaste syftet, kan man redan under tvångsarbetets tid skönja en gryende strävan till en humanisering eller lindring av straffen. Frihetsstraffets genombrott var endast ett stort steg framåt på en redan påbörjad väg.

Det råder inget tvivel om att frihetsstraffets genombrott verkligen upplevdes som en lindring av påföljden. Människan torde alltid ha ställt livet – även ett uselt – framom döden. På denna punkt sammanfaller sanktionernas faktiska förändring med samtida uttalanden. Den stora förändringen av påföljdssystemet har redan under århundraden karakteriserats med högstämde beteckningar som humanism, mänsklighet, filantropi⁴² och liberalism. För sin del tyder de på att reformen uppfattades och tolkades som en väsentlig lindring av systemet. Men andra ord förändrades den under tvångsarbetets tid knappt skönjbara tendensen efter upplysningstiden till en fullt uppenbar huvudström i utvecklingen.

En fullständigare granskning av denna lindringstrend förutsätter dock en granskning även av orsakerna till att sanktionerna i tiden skärpts.

De äldsta förklaringarna hänvisar till att Mose stränga strafflag spred sig i Europa och förorsakade en skärpning av straffen.⁴³ Denna idealistisk-mekanistiska förklaring har de för den idealistiska förklaringen typiska

bristerna, varför den som en redan behandlad tolkning i detta sammanhang kan förbigås.

En förklaring, som avsevärt bättre låter sig infogas i de historiska sammanhangen, har presenterats av Eberhard Schmidt. Han utgår ifrån att feodalismens tilbakegång i slutet av medeltiden förorsakade en ökning av brottsligheten på vilken man, i brist på ett effektivt förvaltningsmaskineri, endast kunde svara med en skärpning av straffen. De få, som man fick fast, gjordes till avskräckande exempel.⁴⁴

Förklaringen grundar sig ytterst på den uppfattningen, att straffen återspeglar förändringar i brottsligheten. Även om detta ofta är fallet, gäller detta vanligen endast smärre fluktuationer. I fråga om större sanktionsändringar torde regeln snarare vara den att straffsystemet formar sig utan fast samband med brottsligheten.⁴⁵

Hänvisningen till förvaltningsmaskineriets ineffektivitet kan kritiskt kommenteras. Om denna faktor verkligen var av väsentlig betydelse, borde straffen ha lindrats allt efter som förvaltningsmaskineriets effektivitet växte. Så skedde ej. Dessutom borde förvaltningens här avsedda ineffektivitet ha kommit till synes genom stor dold brottslighet. I varje fall i fråga om brott mot liv uppfylls detta vilkor inte.⁴⁶ I själva verket kunde under den förindustriella tidens intima samfundsmässiga livsförhållanden ett ertappande vara sannolikare än i dagens storstäder.

Upprättandet av en sträng straffrätt sammanfaller med skapandet av den absoluta staten. Stränga straff användes som medel förutom för att motarbeta traditionell brottslighet även för att stärka de nya maktgruppernas ställning.⁴⁷ Sanktionerna skärptes jämsides med de växande skillnaderna i förmögenhet, social ställning och privilegier. Med hjälp av straffrätten motarbetade man inte bara brottslighet utan stödde även den makt, som skapade lagarna, d. v. s. det rådande samhällssystemet.

Den hårda straffrätten var endast en del av en stram kontrollpolitik, med vilken man försvarade den rådande maktfördelningen i ett samhälle som grundade sig på stor ojämlikhet.⁴⁸ Andra motsvarande områden inom kontrollpolitiken var häxrättegångarna och religionsförföljelserna.⁴⁹

Vad föranledde lindringen av påföljderna? Efter kuvandet av bonde-revolterna försvagades det hot som nedifrån riktades mot ständsstaten. Oroligheter förekom även senare, men raska ingripanden hindrade dem från att växa till revolter.⁵⁰ En dylik situation tillät användandet av fångar som tvångsarbetskraft för att utföra de av förkapitalismen skapade uppgifterna. Detta var till fyllest för att avbryta en fortsatt utvidgning av terrorn och t. o. m. att åstadkomma en mindre tillbakagång i tillämpningen av dess råaste former.

Lindringen av straffen utgör dock en trend under en lång tidsperiod. Ovannämnda faktorer kan förklara endast en del av begynnelseskedet. Till lindringens stora genombrott sträcker sig dessas verkan inte. Till denna del kan lindringen främst förklaras av minskade sociala skillnader i samhället. Utvecklingen mot jämlikhet började vid denna tid och har – liksom lindringen – fortsatt sedan dess ända till våra dagar. På straffen verkade den i princip på två sätt: i och med att ojämlikheten minskade, minskade även behovet av avskräckning för att upprätthålla ojämlikheten. Den ökande jämlikheten tillät de makthavande – såväl lagstiftarna som lagskiparna att uppleva brottslingen som en människa, som måste behandlas human. Ju närmare den egna gruppen lagöverträdaren stod, desto mänskligare förhöll man sig till honom och desto individuellare behandling tillämpade man på honom.⁵¹

En viktig omständighet är det ytterligare skäl att påpeka. Om en ökning av de samhälleliga olikheterna förorsakade en skärpning av påföljdssystemet och en minskning av ifrågavarande olikheter en lindring av sanktionerna, är utgångspunkten ett antagande, enligt vilket åtminstone brottslighet av grövre slag alltid koncentreras till underklassen. Det berättigade i denna utgångspunkt har ifrågasatts rentav under den allra senaste tiden.⁵³ Med hjälp av anonyma utfrågningstekniker har man stannat för en tolkning, enligt vilken alla socialgrupper i själva verket på samma sätt gör sig skyldiga till lagstridiga handlingar. Då emellertid kontrollmyndigheterna riktar huvuduppmärksamheten mot underklassens medlemmar, vilka på grund av sin lägre utbildningsgrad har svagare förutsättningar att undvika att bli ertappade, samlar sig den offentligtgjorda brottsligheten på de lägre klassernas konto.⁵⁴

Ett dylikt resultat är åtminstone delvis felaktigt. För det första kan lagen inte undgå att svara mot rådande samhälleliga maktförhållanden. Blotta tanken att de makthavande skulle tillåta en kriminalisering som skulle skada eller hota dem själva mest, är absurd. Enbart av detta skäl överväger lagöverträdelserna inom sektorn för de lägsta grupperna, således de, som befinner sig längst borta från de maktutövande. Å andra sidan förorsakar underklassens levnadsförhållanden och det på dem riktade samhälleliga trycket att de lägre gruppernas medlemmar verkligen oftare än de högre stående gruppernas medlemmar gör sig skyldiga till s.k. traditionella lagöverträdelser.⁵⁵ Ävenom det är uppenbart, att kontrollmyndigheterna verkligen förhåller sig negativare till brottslingar ur underklassen än andra lagöverträdare, är det obestridligt, att den traditionella grova brottsligheten är koncentrerad till underklassen. Brottsligheten har sina såväl strukturella som av lagens samhälleliga karaktär förorsakade skäl.⁵⁶ Brottslighetens

socialt ojämna fördelning kan inte enbart läggas på kontrollmyndigheternas konto.

Frihetsstraffets genombrott bör därför ses som en följd av sammanbrottet för den absolutistiska tidens ståndstat och den borgerliga statens framträdande i dess ställe. I samband med denna process minskade klyftorna mellan samhällsgrupperna märkbart, så att först mellanklassen – bönderna och småborgarna – och slutligen även arbetarklassen blev delaktiga av lagstiftnings- och lagskipningsmakten.

Mot denna förklaring kan man ställa ett vägande motargument: England. Som ett föregångsland i fråga om upplysning, parlamentarism och industrialisering borde ju England ha varit ett föregångsland även i användningen av frihetsstraffet. Detta var ej fallet. Antalet avrättningar förblev i landet trots en sjunkande trend förhållandevis stort ända fram till 1830-talet⁵⁷ och lagstiftningen skärptes t. o. m. i början av 1800-talet. Vid sistnämnda tidpunkt hotades i örket lagöverträdare med döden i 220 olika fall, då exempelvis i Sverige i 1734-års lag kan finnas endast 68 straffhot om döden.⁵⁸

Trots allt vittnar England inte mot den här formulerade tolkningen, utan för den. Det är att märka, att även där avfattades förslag om lindring av lagen. Sådana företogs även om och i en mycket försiktig form, från och med medlet av 1700-talet. Förslagen kom regelbundet från underhusets krets och lika regelbundet förkastade överhuset dem.⁵⁹

Erik Anners har förklarat denna strama linje med landets statssystem. Maktens tidiga koncentration till parlamentet tillät oppositionen att resa sig och förhindra reforminitiativen. Situationen var en annan i de länder, som leddes av en s.k. upplyst suverän, »filosofen på tronen«. Härskarens maktbud var där till fyllest att förverkliga reformerna snabbt och utan omsvep.⁶⁰

I denna tolkning har en väsentlig faktor förbigåtts; nämligen skillnaden mellan det upplysta enväldet och den s.k. fursteabsolutismen (det tidigare enväldet). Fursteabsolutismen grundade sig på aristokratis, eller mera allmänt och täckande uttryckt, på de privilegierades gruppernas stöd. Det upplysta enväldet åter grundade sig i hög grad på stödet från mellanklasserna, d. v. s. bönderna, småborgarna och den med dem sympatiserande intelligentian. Den förra gruppen understödde stränga straff, den senare åter en humanisering av dem. Av den anledningen gynnades reformerna ivrigt av den tidens press, som utgjorde ett språkrör för den stigande mellanklassen.⁶¹ De traditionella suveränerna upprätthöll ett strängt och de upplysta suveränerna åter gynnade ett mildare tillvägagångssätt, men bägge gjorde detta av samma skäl: för att tilfredsställa sina egna centrala stödgruppers krav.

Utvecklingen i England kan infogas i de här uppskisserade ramarna. Det väsentliga var att adeln i England bibehållit sin förhållandevis betydande ställning. Striden mellan borgerskapet och adeln hade lett til den konsensus-situation som fördelade makten mellan över- och underhuset, mellan aristokraterna och borgerskapet. I England krossades aristokratins politiska makt inte närmelsevis så fullständigt som i Frankrike under revolutionen. Av dessa skäl saknades de politiska förutsättningarna för laglindring ända till dess att man gick in för rösträttsreformer och dessa ledda till en ändring av det politiska maktbrukets sociala tyngdpunkt.⁶²

De samhällseliga maktgruppernas styrkeförhållanden och samhällets fruktan för revolution

De socioekonomiska och de politisk-rättsliga skillnadernas reducering förklarar således huvudtrenden: frihetsstraffets genombrott och dess fortgående lindring. Denna förklaring synes förutsätta att bestraffningssystemet är ungefär likadant i alla utvecklade industriländer. Att detta ej är fallet utvisar dock t. ex. Hanns von Hofers⁶³ och Slawomir Redos^{63a} statistik över antalet fångar i förhållande till invånarantalet i olika länder i början av 1970-talet.

Statistiken toppas av länder av tre olika slag. För det första socialistiska länder (DDR, Polen, Bulgarien, Ungern, Tsekoslovakia), för det andra ledande kapitalistländer (USA, Australien, Nya Zeeland, Kanada), vilka tidigare var kolonier och i vilka det finns en större eller mindre rasminoritet, samt för det tredje Finland och Österrike, som bildar en egen klass. I alla dessa länder fanns mer än 90 fångar per 100 000 invånare, medan t. ex. Hollands motsvarande siffra var endast 22.

I början av 1970-talet var straffnivån i de socialistiska länderna hög men det är uppenbart att utvecklingen därefter visat en nedgång.⁶⁴ En hög brottslighet förefaller dock ej förklara de socialistiska ländernas stora antal fångar. En jämförelse mellan Sveriges och Polens brottslighet och straffnivå under åren 1961–1975 visar t. ex. att Sveriges brottslighet är klart högre än Polens, men att antalet fångar i Polen klart överstiger nivån i Sverige. Skillnaden torde inte kunna bero på något annat än att man i Polen dömt till långvarigare fängelsestraff än i Sverige.⁶⁵

Därtill kommer att dödsstraff fortfarande är i kraft i de socialistiska länderna och också⁶⁶ åtminstone i någon mån i verkligt bruk.

Hur kan denna stränghet i domspraxis i verkligt bruk förklaras? I de socialistiske länderna borde ju de sociala olikheterna vara minimerade. Ätminstone olikheter som grundar sig på ägande kan knappast uppkomma. Trots det är bestraffningsnivån hög.

Den straffrättsliga kontrollen i de socialistiska länderna följer i stort utvecklingen i Sovjetunionens straffrätt. År 1919 publicerades de s.k. »ledande principerna« för att ge riktlinjer för straffrättens framtida utveckling. I dessa uppställdes för sovjet-rätten »som ändamål att med tvångsmedel skydda de med arbetarklassens intressen förenliga samhälleliga förhållandena«. Syftet med principerna var att hjälpa de rättsliga organen »att fylla sin historiska uppgift i kampen mot klassfienderna«.

Brottsligheten uppfattades således som ett hot mot systemet. Detsamma gällde även för de »grundprinciperna« som uppställdes år 1924 och som iaktogs ända till år 1958. Strafflagens syftemål var enligt dem »att skydda arbetarnas stat mot samhälleligt farliga handlingar, vilka undergräver marken för arbetarnas makt eller krossar det av arbetarmakten grundade lagliga samhällssystemet«. ⁶⁷

Uppfattningen att strafflagens högsta uppgift är att skydda systemet präglar de socialistiska ländernas straffrätt än i dag. I sin skildring av DDR:s straffrätt och straffsystem (1981) konstaterar Erich Buchholz, att det inte finns hopp om en snar inskränkning av användningen av frihetsstraffet.

De strängast bestraffade brotten är fientlighet mot systemet, kontakt med utomstående stater samt brott föröväde av sådana brottslingar, som genom att upprepa sina handlingar lämnar sig själva utanför det socialistiska samhället. Lagöverträdelsen är således desto grövre ju närmare den riktar sig mot den socialistiska samhället. ⁶⁸

Det är således inte brottsligheten utan det rådande maktsystemets karaktär som förklarar de socialistiska ländernas höga straffnivå. Frukten för revolutionära handlingar, som har samband med yttre kapitalistiska stater eller människor, som ställer sig fientligt till socialismen, motiverar den strama kontrollpolitiken, vars väsentligaste del utgörs av den kriminalpolitiska kontrollen.

I de tidigare koloniserade kapitalistiska länder med hög bestraffningsnivå är den förklaring som står närmast till hands det faktum att en fattig rasminoritet, som representerar den ursprungliga befolkningen finns i dem. Denna minoritet är starkt överrepresenterad i brottsligheten och mot den förekommer ett växlande rasförtryck. De samhälleliga skillnadernas betydande omfattning kan inte ifrågasättas i dessa länder. Beträffande rasminoriteternas och straffsystemets inbördaes beroende har man kunnat konstatera, att endast två faktorer korrelerar positivt med stort antal fångar, nämligen de svartas andel av befolkningen och den allmänna atmosfärens konservatism. Ju större andelen svarta är och ju konservativare den allmänna kulturella omgivningen är desto högre är fångtalet i delstaterna. ⁶⁹ Brottsligheten påverkade däremot inte antalet fångar.

Finlands straffnivå steg i förhållande till de andra nordiska länderna redan i slutet av första världskriget, då de samhällsliga förhållandena i landet kraftigt skärptes, samt genast efter inbördeskriget.⁷⁰ Ävenom det är uppenbart att också den grova brottsligheten under den första självständighetstiden var hög,⁷¹ kan man inte bestrida att en betydande del av det stora antalet fångar i Finland förklaras av domarnas stränghet. Denna situation har förblivit förhållandevis bestående. I Finland nyttjade, och nyttjar domarna fortsättningsvis lättare än sina kolleger i de andra nordiska länderna latitudens övre del. Detta kan endast förklaras av att den finländska över- och mellanklassen efter inbördeskriget fruktade den politiska vänstern och av att vänstern inte förmått avvärja denna repressaliepolitik i samma grad som vänstern i de andra nordiska länderna. Man måste därtill beakta både för Finlands och Österrikets del att de är grannar till en stormakt; en stormakt med en annorlunda maktstruktur.

Även i ett samhälle där de samhällsliga olikheterna är förhållandevis små kan således ett relativt strängt påföljdssystem förekomma. Så sker då makten i samhället fördelar sig på ett sätt, som gör att det inte finns något större behov av ett sätt, som gör att det inte finns något större behov av kompromisser. Då makten koncentrerats till någon grupp kan denna bedriva en hård kontrollpolitik utan att grupperna som blir föremål för denna politik kan förhindra det.⁷² Någon principiell skillnad föreligger inte i detta avseende mellan t. ex. de kapitalistiska och de socialistiska länderna.

* * *

Som ett sammandrag konstaterar vi följande: Det är uppenbart, att straffrätten och straffpraxis bör granskas som en del av den allmänna kontrollpolitiken, vars djupaste syftemål är att försvara det rådande samhällssystemet.⁷³ Av den anledningen har straffsystemets stränghet växlat allt efter hur stora samhällsliga olikheter det rått vid ifrågavarande tidpunkt och hur obehindrat de makthavande kunnat bedriva en politik, som stärkt deras makt. Då ojämlikheten varit stor i samhället, har även kontrollpolitiken varit sträng. Då den samhällsliga maktutövningen varit koncentrerad till en grupp, har följden likaså varit en skärpning av kontrollen. En minskning av de samhällsliga olikheterna och en demokratisering av maktutövningen har i regel verkat mildrande på kontrollpolitiken i allmänhet och kriminalpolitiken i synnerhet. Den omständigheten, att sistnämnda utveckling på lång sikt präglat utvecklingen under de två senaste århundradena i Europa och de industrialiserade länderna, förklarar strafförändringarnas huvudtrend: straffens fortgående lindring (dock inte utan bakslag).

NOTER

1. Se närmare *Tapio Lappi-Seppälä*, *Teilipyörästä terapiaan. Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta. Rättshistorisk laudaturavhandling* (opubl.). Helsingfors universitet. Rättens allmänvetenskapliga institution 1981, s. 6 ff; *Erik Anners*, *Svensk straffrätts historia I. Sthm 1971*, s. 5 ff; *John Bellamy*, *Crime and Public order in England in the later Middle Ages*. Bristol 1973, s. 181 ff; *Eberhard Schmidt*, *Einführung in die deutsche Strafrechtsflege*. Stuttgart 1951, passim. och *Thorsten Sellin*, *Slavery and Penal System*. New York 1976, s. 15 ff.
2. Frihetsstraffet bör anses vara det typiska straffet, fast antalet dem, som dömts till böter har på sistone varit drygt 90 %. Se t. ex. *M. Halinen* mm., *Rikosten scuraamukset*. Helsinki 1977, s. 64. På bristen av tillgång förvandlas böter ju till frihetsstraff.
3. Om dessa uppfattningar t. ex. *Henrik Munktoll*, *Den svenska straffrättens utveckling fram till 1850-talet. Kampen mot brottet I*. Malmö 1950, s. 306; *Yrjö Blomstedt*, *Rikoslakireformin ensimmäiset vaiheet vuoden 1866 osittaisuudistuksiin saakka*. HArk 59/1964, s. 516.
4. *Erik Anners*, *Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagreformer — särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning*. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien I. Rättshistorisk bibliotek. Tionde bandet. Lund 1965, s. 23 ff och s. 39 ff.
5. En sådan uppfattning kritiseras hårt av *Georg Rusche* och *Otto Kirschheimer* i inledningen av sitt verk »Punishment and Social Structure« (New York 1939, s. 3—5.) Se t. o. m. *Raimo Lahti*, *Kriminalalipolitiikan kehityksestä. Vankeinhoito* 1978, s. 72.
6. Jfr. *Anners* 1965, s. 39 ff, 64 ff.
7. *Hans von Hentig*, *Kriminalstatistische Daten aus früheren Jahrhunderten Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 1957/Studier zur Kriminalgeschichte* 1962.
- 7a. En hård straffrättslig linje tycks följaktligen inte alls sträcka sig fram till upplysningsfilosofer. Det återstår grovt taget ett århundrade lång lucka, som inte får sin förklaring på detta sätt.
8. *Anners* 1965, s. 75 not 9, 78. *Anners* betonar emellertid, att avskräckningsprincipen var det viktigaste motivet i Fredrik II:s straffteoretiska tänkande (1965, s. 76).
9. *Filangieri* krävde brottslingens förbättring, vilken var ju den målsättning, som förverkligades i fängelse. *Anners* 1965, s. 64 ff; jfr. även *James Heath*, *Eighteenth Century Penal Theory*. Oxford 1963, s. 251.
10. T. ex. *Michel Foucault*, *Tarkkailla ja rangaista*. Keuruu 1980, s. 12 ff.
11. *Pertti Myhrberg*, *Rikos- ja prosessioikeuden historia*. Helsinki 1978, s. 50—54; *Pia Letto-Vanamo — Heikki Ylikangas*, *Hajapiirteitä laillisen vapaudenriiston ja sen toimienpanon kehityksestä esiteollisena aikana. Suomen vankeinhoidon historia I*, Helsinki 1981, s. 46—47. — Anknytningen är rent kronologiskt utelutten.
12. *Anners* 1965, s. 33 not 44, 133. Redan i antikens Grekland var bl. a. Sokrates och Platon av samma åsikt. Se *Jussi Tenkku*, *Vanhana ja keskiajan moraali-filosofian historia*. Helsinki 1981, s. 29.
13. *J. E. Almquist*, *Domareregler från den yngre landslagens tid*. Uppsala 1951, s. 31.
14. *David Nehrman*, *Inledning till Then Swenska Jurisprudentiam Criminales*. Stockholm & Uppsala 1956, s. 61—62.
15. *G. Seggelke*, *Die Entstehung der Freiheitsstrafe. Strafrechtliche Abhandlungen*. Heft 242/1928, s. 242; *Rusche — Kirschheimer* 1939, s. 53—59.
16. *Rusche — Kirschheimer* 1939, s. 63—71; *Gustav Radbruch*, *Die ersten Zuchthäuser und ihr geistesgeschichtlicher Hintergrund. Elegantiæ Juris Criminalis* 1951, s. 116 ff; *Séan McConville*, *A History of English prison administration*. Volume I 1750—1877. London 1981, s. 22 ff.

17. *Rusche — Kirschheimer* 1939, s. 58—62; *F. V. Holzendorf*, Die Deportation als Strafmittel. Leipzig 1859, s. 164 ff; *Alpo Juntunen*, Kadotus vaiko pelastus. Suomalaisten karkoittaminen Siperiaan ja karkotetut Siperiassa. Otryckt licen-ciataavhandling. Institutionen av historia vid Åbo universitet 1980, s. 13 ff; *John H. Langbein*, The Historical Origins of the Sanction of Imprisonment for Serious Crime. Journal of Legal Studies 1976, s. 56—58.
18. T. ex. *Josef Kulischer*, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit II. Fünfte, unveränderte Auflage. München 1976, s. 102 ff.
19. Jfr. Passim. *Perry Anderson*, Lineages of the absolutic State. London 1974; *Immanuel Wallerstein*; Modern World-System. London 1974 samt *Henri Pirenne*, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas in Mittelalter. Vierte Auf-gabe. München 1976; The Transition from Feudalism to Capitalism. Introduc-tion by *Rodney Hilton*. London 1978.
20. *Langbein* 1976, s. 52.
21. *Sigfrid Wieselgren*, Sveriges fängelser och fängvård från äldre tider till våra dagar. Stockholm 1895, s. 273 ff.
22. På förbrytarna börjades tillämpa exakt samma förfarande som var vanligt i fråga om lösdrivarna på 1500-talet. *Letto-Vanamo — Ylikangas* 1981, s. 75—76. Genom fängelsestraff strävades efter att skapa idealiska arbetstagare som en arbetskraftsreserv för industrins behov. *Eero Backman*, Den klassiska straffrättens renässans? Några idehistoriska perspektiv. I verket »Straff och rättfärdighet — ny nordisk debatt». Red. Sten Heckscher, Annika Snare, Hannu Takala, Jørn Vestergaard. Stockholm 1980, s. 196—197.
23. För ett kapitalistiskt system anpassande förändringarna är t. ex. ökningen av den tidsbestämda försoningen och allt oftare tillämpningen av frihetsstraffet i stället av dödsstraffet. *Foucault* 1980, s. 139 ff.
24. Om de fria arbetsmarknaderna se närmare t. ex. *Risto Alapuro*, Yhteiskunta-luokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. I verket »Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana». Juva 1980, s. 36 ff.
25. *Rusche — Kirschheimer* 1939, s. 95.
26. Det fattiga Finland investerade vid början i begynnelseskedet av fängelsernas upprättning på 1880-talet i fängvärdet 2,5—3 % av totalutgifter (numera endast 0,7 %). Se *Jouko Laitinen*, Vankeinhoidon voimavarojen kehitys 1860-luvulta nykypäivään. Suomen vankeinhoidon historia I. Helsinki 1981, s. 187 och olika punkter; *Rikollisuustilanne 1980*. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Rättspolitiska forskningsinstitutet. Helsinki 1981, s. 65. Offringen av tillgångar medel väckte då och då hård kritik, då kostnaderna tycktes gå för-gäves — brottsligheten undanröjades avlägsnades inte. Jr. *Michelle Perrot*, Déliquance et système pénitentiaire en France en XIXe siècle. Annales Eco-nomiques Sociétés Civilisations 1/1975, s. 82. Frankrike övergick ju på 1850-talet till användningen av landsförvisning till tvångsarbetet i kolonierna. På 1870-talet återkom fängelset som huvudmedel (*Ibid*, s. 82—83). Denna avvikelse från trenden anknyter sig sannolikt med det, att borgerskapet kommit till makt-positionen och arbetarklassens format sig som den lägsta gruppen, dit hopade sig både brottsligheten, kriminaliteten och oppositionen.
27. *Leon Radzinowicz*, A History of English Criminal Law and its Administration from 1750. Vol 1. The Movement for Reform. London 1948, s. 4.
28. *Nils Christie*, Changes in penal values. Scandinavian Studies in Criminology. Vol. 2. Oslo 1968, s. 161—172. Christie godkänner ej uppfattningen, enligt vilken straffen skulle ha mildrats (blivit mera humana under åren), utan enligt honom är det först och främst fråga om förändringen av värdet av de olika åtgärderna (1968, s. 161—162, 168—169).
29. *Christie* 1968, s. 168—169; *Ibid*, Hvor tett et samfunn? Oslo 1975, s. 126; *Lappi — Seppälä* 1981, s. 118—119, 171—172; *Ilari Hannula*, Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa. Suomen vankeinhoidon historia I. Helsinki 1981, s. 89, som refererande Backman skriver (översatt från finska): »frihetsstraffets upp-gång som det centrala straffet var ett universellt fenomen, som anknöt sig till

- samhällets förändring från feodalism till kapitalism. Frihetens straffvärde ökte och gjorde frihetsstraffet tillräckligt effektivt för att bli höjt som det centrala straffet».
30. Prygeln blev vanligare både som ett självständigt straff och som ett förvandlingsstraff. *Gustav Radbruch*, *Der Ursprung des Strafrechts aus dem Stande der Unfreien. Elegantie Juris Criminalis* 1950, s. 1 ff; *Schmidt* 1951, s. 46 ff; *Sellin* 1974, s. 93; *Lappi-Seppälä* 1981, s. 24 ff.
 31. *Juntunen* 1980, passim.
 32. *Jaakko Paavolainen*, *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II. »Valkoinen terrori«*. Helsinki 1967, s. 414. *Leif Lenke* har påpekat, att det har förekommit flera krig i världen utan att de påverkat kriminalpolitiken på det av Christie förutsatta sättet. (*Criminal Policy and Repression in Capitalist Societies — The Scandinavian Case. Scandinavian Studies in Criminology. Vol. 7. Stavanger* 1980, s. 6—7.)
 33. Dessutom har adelns vistelse i fängelset gjorts uthärdligare än allmogens. Jfr. *Aurrik Porteau-Bitker*, *L'Emprisonnement dans le droit laïque du Moyen Âge. Revue Historique de droit français et étranger* 1968, s. 413—416; *Letto — Vanamo — Ylikangas* 1981, s. 56—58; *McConville* 1981, s. 16—17. Berövandet av friheten upplevdes som ansågs vara en mild påföljd. Jfr. *Langbein* 1976, s. 38—39; *Letto—Vanamo — Ylikangas* 1981, s. 45.
 34. Om Foucaults och Thomas Mathiesens uppfattningar *Lappi — Seppälä* 1981, s. 94 ff.
 35. Se även *Inkeri Anttila — Patrik Törmudd*, *Kriminologia*. Porvoo 1970, s. 124—128 och *Ibid.*, *Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv. En lärobok*. Stockholm 1973, s. 91—97 samt *Erik Allardt — Yrjö Littunen*, *Sosiologia*. 4 p. Porvoo 1975, s. 393—394. Det har brukats tala om de funktioner av brottsligheten, som värderas/uppskattas nyttiga (de positiva funktionerna). Man har fästat uppmärksamhet vid dessa funktioner från och med *Emile Durkheim*.
 36. T. ex. på grund av de i de finska församlingarna sedan 1820-talet hållna straffböckerna har iakttagits, att t. ex. knivhuggarna i Södra Österbotten har vanligtvis mångfaldiga återfall. *Heikki Ylikangas*, *Puukojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790—1825*. Keuruu 1976, s. 188—189.
 37. *Heikki Ylikangas*, *Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa*. HARk 65/1971, s. 164 ff.
 38. *Munktell* 1950, s. 242; *Anners* 1965, s. 54 ff; *Langbein* 1976, s. 41—42.
 39. *Sellin* 1976, s. 66 ff, 124; *Lappi-Seppälä* 1981, s. 71—73.
 40. *Wieselgren* 1895, s. 273 ff.
 41. *von Hentig* 1962, s. 177 ff; *Werner L. Gundersheimer*, *Crime and Punishment in Ferrara, 1440—1500. Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200—1500*. Edited by Lauro Martines. Berkeley-Los Angeles-London 1972, s. 116—117.
 42. Jfr. *Anners* 1965, s. 43 ff; *Foucault* 1980, s. 105.
 43. T. ex. *Karl Olivecrona*, *Om dödsstraffet*. 2. uppl. Uppsala 1891, s. 3 ff; *Ragnar Hemmer*, *Studier rörande straffutmätningen i medeltid svensk rätt*. Helsingfors 1928, s. 69; *Munktell* 1950, s. 196, 208.
 44. *Schmidt* 1951, s. 63 ff; *Sellin* 1976, s. 104. På ett likt sätt *Radzinowicz* 1948, s. 26 ff; *Lappi-Seppälä* 1981, s. 27 ff, 43 ff.
 45. Om Finlands offentliga brottsligheten speglar läget i hela riket, skärptes Sveriges strafflag då brottslighetsutvecklingen utjämnat sig och minskat. *Ylikangas* 1971, s. 116 och *Ibid.* 1976, s. 129; jfr. *Rusche — Kirschheimer* 1939, s. 197 ff.
 46. I Sverige var häraden tvungen att betala böter, om dråparen inte lyckats att ådagalägga, men t. ex. enligt böteslängderna från av 1500-talet är sådana fall få. *Ylikangas* 1971 och *Ibid.*, *Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa*. Oikeustiede VIII 1976 (= 1976a), passim.

47. Jfr. *Annars* 1965, s. 26; *Foucault* 1980, s. 90; *Backman* 1977, s. 17.
48. *Leo Sievers*, Revolution in Deutschland. Geschichte der Bauern-Kriege. Stuttgart 1978, s. 85—86, 117—120 (särskilt) 258, 268, 316, 322—323; *Heikki Ylikangas*, Nuijasota suomalaisena ja yleiseurooppalaisena ilmiönä. HAik 1980, s. 109—111.
49. *Gustav Radbruch — Heinrich Gwinner*, Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie. Stuttgart 1951, s. 37 ff; *Kurt Baschwitz*, Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns und seine Bekämpfung. München 1963, s. 61 ff och passim.; *Wilhelm Bitter* (red.), Massenwahn in Geschichte und Gegenwart. Stuttgart 1965, s. 111—117, 220.
50. *Georg Rudé*, Die Volksmassen in der Geschichte. England und Frankreich 1730—1848. Frankfurt am Main 1977, s. 9 ff.
51. Med detta fenomen är i ett bestämt samband det faktum, att främlingarna straffas hårdare än andra. Jfr. *Gunderscheimer* 1972, s. 111; *von Hentig* 1962, s. 184.
52. T.ex. *Wolfgang Heidelmeyer* (red.), Die Menschenrechte. Erklärungen, Verfassungsartikel, Internationale abkommen. Stuttgart 1977, passim.
53. Se t. ex. *Timo Aho*, Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881—1978 vaikuttaneista tekijöistä. Suomen vankeinhoidon historia I. Helsinki 1981, s. 241, 248.
54. Se t. ex. *Juhani Iivari*, Köyhät ja kurinpalautus. Raportti vankilan tehtävistä. Keuruu 1982, s. 38; *Göran Elwin — Sten Heckscher — Alvar Nelson*, Den första stenen. Studiebok i kriminalpolitik. 4. omarbetade upplagen. Stockholm 1975, s. 260—264. Selektiviteten av den sociala kontrollen är som sådant ett obestridigt faktum. Det har starkt betonats i den kriminologiska litteraturen. Se t. ex. *Howard S. Becker*, Who's side are you on? Social Problems vol. 14. 1967/3, s. 239 ff; *Edwin M. Lemert*, Human Deviance, Social Problems and Social Control. New Persey 1967, s. 141; *Elwin — Heckscher — Nelson* 1975, s. 260—263; *Roger Hood — Richard Sparks*, Kriminologi. Malmö 1973, 48 ff; *Ian Taylor — Paul Walton — Jock Young*, The New Criminology: for a Social Theory of Deviance. London 1973, s. 140 ff. Den kriminalpolitiska slutsatsen har varit kravet att rikta uppmärksamheten i stället av »de stämplades« brottslighet till de maktavandenas brottslighet. Se *Taylor — Walton — Young* 1973, s. 159—170; *Leif G. W. Persson*, Sociologin som försvann. Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap 1976/1—2, s. 104. Man kan förstås inte ifrågasätta resultaten om den sociala kontrollens selektivitet, men denna iakttagelse bevisar inte, att grövre faktisk olaglighet skulle fördela sig jämnt.
55. Detta föreställs övertygande om Paris under den senare hälften av 1700-talet av *Porphyre Petrovitch*, Recherches sur la criminalité à Paris dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. Cahiers des Annales 33. Paris 1971, s. 213, 232, 245; och om Essex distrikt i England på 1600-talet av *J. A. Sharpe*, Crime and Delinquency in an Essex Parish 1600—1640. I verket *J. C. Cockburn* (red.), Crime in England 1550—1800. London—Cambridge 1977, s. 98—99. Om läget i Finland (Österbotten) *Ylikangas* 1976, s. 141. Om den nämnda regelmässigheten finns det bevisning om England i begynnelseskedet av industrialiseringen (*Achim Mechler*, Studien zur Geschichte der Kriminal-Soziologie. Kriminologische Studien V/1970, s. 63 ff) och även från andra länder. *Perrot* har bevisat arbetstagarnas stora representation bland de tilltalade i Frankrike under 1800-talet och i början av 1900-talet. 1975, s. 67—91. I Sverige har en motsvarande iakttagelse gjort av *Marja Taussi Sjöberg* (Brott och straff i Västernorrland 1861—1890. Kungälv 1981, s. 153 ff).
56. Fast brottsligheten och det politiska hotet mot de maktutövandena har hopat sig i underklassen, det betyder inte, att *de samma människorna* skulle vara samtidigt både förbrytare och politiskt aktiva. Jfr. *Petrovitch* 1971, s. 259—261. 1971, s. 116 och *Ibid.* 1976, s. 129; jfr. *Rusche — Kirscheimer* 1939, s. 197 ff.

57. *J. J. Tobias*, Crime and Industrial Society in the 19th Century. London 1967, s. 201, 218—219.
58. *Olivecrona* 1891, s. XIX, 24—29; *Foucault* 1980, s. 20.
59. *Foucault* 1980, s. 20; *Radzinowicz* 1948, s. 401—422, 427—428, 442, 473—493, 499, 505, 512—529 ff; *Anners* 1965, s. 80 ff; *Olivecrona* 1891, s. XVIII ff.
60. *Anners* 1965, s. 95 ff.
61. Jfr. *Anners* 1965, s. 68.
62. Enligt *Olivecrona* (1891, s. XIX) avskaffades dödsstraffet huvudsakligt först så sent som 1832—1835, 1837 och 1861. Jfr. *Knud Ferdinand Lagus*, Om dödsstraffet. Helsingfors 1959, s. 37—38.
63. *Hanns von Hofer*, Dutch prison population. 17:e nordiska forskarseminariet i Kriminologi 1975. Norefjell Norge, s. 108.
- 63a. *Slawomir Redo*, Prison population in Poland: Toward a model approach. Scandinavian-Polish workmeeting on the Process of the Criminal Justice System. Danmark 1981.
64. *Erich Buchholz*, Zur Entwicklung des Strafsystems in der DDR. Utgiven föreläsning vid Helsingfors universitet 1981. Straffrättsliga institutionen.
65. *Jerzy Sarnecki*, Brott och påföljder i Polen. BRÅ. Nr. 2/1980, s. 15—19; *Jerzy Jasiński*, Main trends in penal policy in the seventies. Scandinavian-Polish workmeeting on »The Process of the Criminal Justice System.« Danmark 1981, s. 33.
66. *I. I. Karpez* (Die Strafe. Soziale, juristische und kriminologische Probleme. Berlin 1975, s. 18) motiverar erforderligheten av det i Sovjetunionen år 1951 på nytt i kraft bragte dödsstraffet med det, att »förutsättningarna av kampen mot de utomstående klassfienderna ledde oss till denna punkt«. Om dödsstraffen i de socialistiska länderna närmare *Herwig Roggeman*, Langfristige Freiheitsstrafen in den sozialistischen Staten. Osteuropa Recht 4/1977 och *Kuolemanrangaistus*. Amnesty Internationalin raportti. *Mänttä* 1981. I Sovjetunionen är 34 brott belagda med dödsstraff, i Polen 9. De ställiga och krigsbrotten är de väsentligaste av de strängst sanktiocrade gärningarna. Se också *Jasiński* 1981, s. 35 ff.
67. *Jacques Bellon*, Droit Pénal Soviétique et Droit Pénal Occidental. Paris 1961, s. 599 ff; *Karpez* 1975, s. 11 ff; *Roggeman* 1977, s. 271; Jfr. även *Lenke* (1980, s. 21—22), enligt vilken repressivnivån sjunkit i Sovjetunionen efter oktoberrevolutionen och landets kriminalpolitik var den humanaste i världen. I parti-programmet av år 1919 byggdes kriminalpolitiken på förbättrings- och uppfostringsmålsättningarna. Dessa humana principer tillämpades emellertid *inte* på förbrytarna, som klassificerades som politiska, utan endast på »de vanliga« förbrytarna.
68. *Buchholz* 1981, passim. Jfr. *Jasiński* 1981 passim.
69. *Aho* 1981, s. 243—244.
70. *Christie* 1968.
71. *Veli Verkko*, Lähimmäisen ja oma henki. SLY B:33. Jyväskylä 1949, s. 50—51, 80, 86—95; *Ibid.*, Der Zuzug der kriminellen Elements vom Lande in die Städte in Finnland. Allgemeine Statistische Arkiv 31/1943, passim; *Ylikangas* 1976, s. 318.
72. *Lenke* 1980, s. 11—12. Se även *Vilhelm Aubert*, Rättsociologi. Lund 1972, s. 191.
73. Jfr. *Olavi Heimonen*, enligt vilken (i »Yksilö, yrittys ja yhteiskunta«, red. Erkki Aurejärvi. Helsinki 1978, s. 352—353) målet av den sociala kontrollen är att uppehålla samhällsfreden oberoende av samhällssystemet.

Adresse: Ass., jur. lic. Jukka Kekkonen och professor, fil. dr. Heikki Ylikangas
 Institutionen för juridikens allmänna studier
 Berggatan 3 A 6, SF-00100 Helsingfors 10.